

Transcriptie van de gesproken tekst door Ineke Hendriks

19E CONSTANDSELEZING

Maarten van Rossem

In Utrecht aan de Universiteit voor Humanistiek op 16-09-2005 hield dr. Maarten van Rossem de 19e Anton Constandse-lezing, een jaarlijks evenement georganiseerd door de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte. Aansluitend commentaar van dr. Piet Derkx, hoogleraar aan die universiteit.

Inleiding door Lex Hagenaars, voorzitter van DVG. Welkom, het vrijdenken is weinig, gelukkig, maar wel heel essentieel. Wij zijn geen levensbeschouwelijk genootschap dat zorgdiensten biedt, ook geen wetenschappelijk instituut, hoewel wetenschap bij ons in de doelstellingen hoog staat, geen entertainment, al is soms op een lezing wel te lachen. Wij proberen rationeel te zijn en het vrijdenken te bevorderen. Het zal vaak leiden tot politieke stellingnamen, maar we zijn ook weer geen politieke partij. We hebben een belangrijke vrijdenker in ons midden, ik geef het woord aan Maarten van Rossem.

MvR: Ik weet eigenlijk niet of ik wel een vrijdenker ben, heb nooit een definitie van een vrijdenker gelezen, je hebt dan wel een vaag vermoeden van wat het zou kunnen zijn, ik heb ook wel de indruk dat Balkenende het *niet* is, maar of je het zelf bent, is toch een aanzienlijke claim. Ik heb ook altijd moeite om te zeggen, ik ben een intellectueel, want wat is dat eigenlijk precies. Als Leon de Winter het is, wil ik het dan ook zijn. Zo heb je allerlei dilemma's. Voor je het weet verval je in een retoriek dat je maar een eenvoudige boerenlul bent en dat je niet al te veel

pretenties wilt hebben, maar dat is ook wel een betrekkelijk pretentieuze stellingname. Voorlopig ben ik gewoon niks.

Ooit heb ik eens een lezing van Anton Constandse bijgewoond, in 1963 of '64 in het Academiegebouw. Ik herinner mij hem als een zwierige figuur, die allerlei papieren bij zich had, maar niet waar hij het over had. Ik denk de wereldpolitiek. We waren toen gepreoccupeerd met de Koude Oorlog. Ik meen dat AC toen chef buitenland van NRC Handelsblad was en als zodanig een enorme invloed heeft uitgeoefend op de lieden die toen bij de buitenlandredactie werkten. Dat was lang voor de fusie van NRC en Handelsblad. NRC was toen een hoogburgerlijke solide krant, had iets joyeus. Wat daar in de fusie van overgebleven is, weet ik niet. Je had een keuze in die tijd, nu eigenlijk niet meer. Dat u zich niet verlaagt tot de Volkskrant .. en dat u als vrijdenker met Trouw ook niets te maken wilt hebben. Dan kom je al gauw in een heel bepaalde hoek te staan. Of, u heeft zich op het nieuwe AD geabonneerd, dat zou ook kunnen. Dan denk ik dat u daar spijt van krijgt. Ik had het over Anton C. Denk aan Gruijters bijv. die op de buitenlandredactie werkte of Henk Hofland. Het was een veelbelovende ploeg, waar veel uit is gekomen. Daarin was AC een soort seniorachtige persoon. Ik las altijd die stukjes over de buitenlandpolitiek, die zullen zeker ook op mij een heel vormende werking hebben gehad. Het was op pagina 3 rechts bovenin met zo'n krinkeltje eromheen. Misschien dat de aller-alleroudsten hier zich dat nog kunnen herinneren, maar ik zie nergens een vreugdevolle glimlach van god ja, dat is waar ook.

Vandaag wilde ik het hebben over één van de merkwaardigste verschijnselen, die zich in de Nederlandse geschiedenis recentelijk hebben voorgedaan en die hun evenknie alleen vinden in, ik denk de jaren '40 van de vorige eeuw, nl. een langdurige nationale depressie. Op dit moment zijn Nederlanders eigenlijk overal bang voor. U begrijpt, dat is ook voor de media een ideaal thema, want angst, paniek, crisis, daar leven ze van in feite. Dus wij zijn bang voor Europa, zoals onlangs bij het referendum is gebleken. Eigenlijk willen we het liefst helemaal weg uit Europa, misschien een soort

Waddeneiland, dat zich bij de Guernsey-eilanden zou kunnen aansluiten, met fiscale trucage het hoofd boven water zou kunnen/willen houden o.i.d. We zijn om geheimzinnige reden ook bang voor de Polen, die hier komen aspergesteken, zelf hebben we er geen zin in. We zijn bang voor de Chinezen, bang dat we zullen overstromen, New Orleans is overstroomd. Je hebt zeker wel in de krant gezien dat de hele lobbygroep van de dijkbouwers en versterkers erop is gesprongen. Mensen, *denk* erom, je denkt wel dat je veilig bent, maar nee, het zit vol met gaten en er hoeft echt maar één keer een beetje westerstorm op te staan en er verzuipen bij Capelle a/d IJssel 250.000 mensen, zoals ik in een serieus programma van Netwerk zag. Ook in de Nova-uitzending hadden ze een leuke animatie gemaakt. Je ziet Nederland en ineens loopt het helemaal onder water, komt ongeveer tot Utrecht. Ik vraag me bij zulke dingen altijd af, zouden die programmamakers al een huisje in Drenthe hebben gekocht. Als ze er werkelijk *zelf* in geloven, dan ben je natuurlijk een uilskuiken als je in Alblasterdam blijft wonen, dat komt 7m onder water te staan. Ook voor u geldt, denk er eens over na. Denk ik zelf dat NL over 20 jaar onder water staat? Nee, helemaal niet. Het is karakteristiek. Dan hebben we natuurlijk ook de angst voor het terrorisme, die ons dagelijks door onze fantastische overheid wordt ingepeperd, fanatiek geassisteerd door de media. Gisteren was er sprake van een Brabantse malloot, die tot de islam was bekeerd en in huisvlucht een bom had gemaakt. Er was een *nog* grotere malloot van het Openbaar Ministerie, die zei dat het een *defragmentatiebom* was, tot tien keer toe, dat vond ik heel interessant. Het was een fragmentatiebom, maar hij dacht ik maak het wat geleender, ik maak er een defragmentatiebom van. Als die man *dat* zou kunnen, dat zou een revolutie in de explosieven veroorzaken. Het opmerkelijkst van de depressie is, is dat het een *collectieve* depressie is. Het betreft de koers, de toekomst van het vaderland, de economie, de EU, al dat soort zaken waar mensen in hun persoonlijk leven helemaal niks mee te maken hebben, dat is het wonderlijke. Als het opinieonderzoek zich richt op het *persoonlijke* leven van de Nederlanders, bent u tevreden over uw familie, uw straat, werk, daar zijn ze enorm tevreden over tot 80%. Dat vind ik vreemd, maar het is zo. Pas als het over het collectief gaat, zijn ze volledig en totaal gedeprimeerd. Gisteren was er in de media nog een onderzoekje naar de Nederlandse jeugd. Dat *hele* onderzoek, de wijze waarop het gepresenteerd werd, de resultaten ervan zijn allemaal een bevestiging van wat ik tegen u ga zeggen. Eerst kwamen de akele dingen. De jeugd was bang voor terrorisme.

Waarom, is mij een raadsel. De statistische kans dat een zeventienjarige bewoner van Gouda bij een terroristische aanval om het leven zal komen, is verwaarloosbaar klein, is statistisch nauwelijks te vinden. De kans dat betrokkene van de trap laziert, bij een auto-ongeluk om het leven komt, zich op een mal scootertje te pletter rijdt, daar maakt geen mens zich druk over. *Waarom* zijn die jongeren bang voor terrorisme? Omdat we minister Remkes hebben, die ik aanvankelijk voor een betrekkelijk verstandige liberale geest hield en die mij bitter teleurgesteld heeft. De rest van die ploeg was al bij voorbaat een teleurstelling. Ik dacht, een man met een dergelijk gebit, dat moet een sympathiek man zijn. Dat hij daar niks aan heeft laten doen, ik vind die mensen met die glinsterende witte gebitten op TV doodeng. Je weet dat het allemaal nep is, vreselijk. Die Remkes komt ons elke dag bang maken. Uit opinieonderzoek blijkt dat 6 van de 10 Nederlanders vinden dat de regering *meer* aan de bestrijding van terrorisme moet doen. Hoe? De kans, *dat* terrorisme zal toeslaan is betrekkelijk klein en dan *nog*, de kans dat *u* erbij betrokken zult zijn, is nog veel kleiner. Houd dat in gedachten. (uit het publiek: "Zeg dat eens tegen Paul Cliteur") Ja, op zich is PC een intelligente man, maar je hebt mensen die hun intelligentie verkeerd gebruiken. Er is in NL een neoconservatieve club van intellectuelen ontstaan, waarvan PC er één is, Leon de Winter, de Vuijsjes, Elsevier vertegenwoordigt dat een beetje. Vroeger waren alle intellectuelen lid van de PvdA en het grondig eens met Joop den Uijl. Ze dachten dat die de Messias was en soms dacht hij dat zelf ook, maar meestal niet. We komen straks nog over een Messias te spreken die dat vermogen om enige afstand te nemen, juist weer *niet* had. De spraakmakende gemeente is uiteen gevallen in een gematigd links, maar wat defensief denkende groep aan de ene kant en deze vrij luidruchtig en antagonistisch opererende neoconservatieve groep aan de andere kant. Het valt toe te juichen dat er dan debat is over allerlei zaken. Dat wil *niet* zeggen dat ze gelijk hebben. Neem de aanval en bezetting van Irak. Daar waren de neoconservatieven warme voorstanders van. Hoor je ze ooit nog over het feit dat het een enorm bloedig fiasco is geworden, nee. De jeugd wordt dus wijs gemaakt: angst voor het terrorisme. Dat is een ernstig verwijt aan onze overheid. De jeugd had ook 14 % minder te besteden, ze konden wat minder mobiel bellen. Ik dacht bij mezelf, een zegen, zowel voor de jongeren zelf, als de ouderen die dat in het algemeen moeten betalen. Aan het eind werd gezegd dat het overgrote deel van de jeugd heel gelukkig was. Heeft men het over het collectief, dan is men enorm pessimistisch en

heeft men het over het individuele leven, is men zeer onbegrijpelijk tevreden. Pessimisme over dingen die men aangereikt krijgt door de media. Kan een modale Nederlander beoordelen of er een goede kans is dat NL onder water zal stromen? Totaal niet. Maar ziet hij bij NOVA een malloot die zegt dat het 100% zeker is... die autoriteit van Jeroen Pauw. Het zijn dus dingen *niet* uit het eigen leven, maar uit de media. Hoe is men in een dergelijk depressieve stemming geraakt? In de late jaren '90 vertelden buitenlanders ons dat wij het beste, mooiste en meest voortreffelijk georganiseerde land ter wereld waren, dat een heel eigen sociaal-economisch model, het zg. poldermodel, had gecreëerd, waardoor er zich een soepele aanpassing had voorgedaan van de ouderwetse verzorgingsstaat aan de eisen van de wereldmarkt. U herinnert zich nog wel de tv-beelden van Bill Clinton met zijn armen om Wim Kok. BC kon nergens van afblijven, zelfs niet van sombere Nederlandse sociaal-democraten. BC zei, WK komt ons uitleggen over "the third way". Blair had het ook ontdekt. Het wil zeggen dat je niet zo rechts bent als de Amerikaanse neo-conservatieven en ook niet zo links als Femke Halsema en Marijnissen, maar ergens in het midden ligt de waarheid. Het ging fantastisch met NL tussen '87 en 2000, klein dipje in '91. Onze economie was de op één na (Ierland) succesvolste van de EU. Dan is het extra raar dat in '99 ons land door de internationale goegemeente én door onszelf voor het beste land ter wereld werd gehouden, kort daarna het meest verschrikkelijke blijkt te zijn. Dat is de boodschap van de Cliteurs, De Winters enz. Hoe komt dat? U weet, het is een gevolg van De Linkse Kerk, die hebben in NL eigenlijk nog steeds de macht, aldus de neo-conservatieven. Dat is al sinds '82 niet meer zo. U verwijst misschien naar twee kabinetten Kok, die waren in feite het 4e en 5e kabinet Lubbers. We hebben nu een kabinet dat met de beste wil van de wereld niet als links kan worden beschouwd en dat voortdurend bezig is neoliberal beleid te effectueren. De Linkse Kerk is ook *overal* schuldig aan, de economische neergang, dat het niet goed gaat met de immigranten in NL. Die Dan Brown zou er eens een boek over moeten schrijven, the left church code of iets dergelijks, een typisch manische stemming. Wat zijn nu de objectieve redenen daarvoor? De recessie, is dat nou zo? Een soort trage groei, in sommige kwartalen nulgroei. Het is een feit, dat sinds 2000 de Nederlandse economie relatief slecht gedraaid heeft. Als je ook maar minimaal iets weet van economie, dan weet je dat dit gerelateerd is aan die spectaculaire groei tussen '87 en 2000. Misschien dacht u zelf ook, dat huisje van mij, met een hypotheek

van € 60.000 schijnt nu € 600.000 waard te zijn, weet je wat, ik leen er wat bij, de rentestand is ongelooflijk laag en daar koop ik dan een fijn motorbootje van. U weet hoe dat gaat, de eerste drie maanden zijn ze *gek* met dat bootje en dan hoor je er nooit meer iets van. Dus die recessie, is dat zo dramatisch? Dat die ernstiger werd voorgesteld, is grotendeels het werk van het kabinet Balkende. Ze dachten, als we het nu maar heel verschrikkelijk voorstellen, dan slikken ze die hervormingsagenda wel. Ik kon mijn vrouw nog maar net zo gek krijgen dat ze voor Europa zou stemmen. Elke keer als Balkenende op TV kwam, riep ze, ik stem toch tegen. De TV is toen twee dagen defect geweest en we hebben toen toch beiden vóór gestemd. Een andere "spokesman", die vreselijke Brinkman met die Leidse "corps"-stem, ach meneer, ik ben *jaren* in het buitenland geweest, ik verzeke u, in NL is niets in orde. Deze negatieve propaganda van het kabinet, ruim twee jaar lang. Ze proberen nu wanhopig een beetje positieve boodschap te brengen, wat cadeautjes. Volgend jaar gaat u er misschien wel 1% op vooruit. Ze zien de bui al hangen voor mei 2007 en zijn bezig te corrigeren wat ze zelf veroorzaakt hebben, namelijk een depressieve stemming en de media nemen zelden de moeite te onderzoeken of dat wel terecht is. Plannen om langer door te werken? In welke sector worden op grote schaal 57 plussers geloofd? In de ambtenarij. De universiteit bood mij ook een unieke regeling aan. Ik voel daar niets voor, ik zei, ik wil graag in aanmerking komen voor de Balkenende-regeling. Dwz doorgaan tot mijn 67e. Structureel is er helemaal niet zoveel mis, heel anders dan in de fase '79 - '83/'84, toen ook het Nederlandse Bruto Nationaal Product jaar op jaar vrij fors is gekrompen. Dan het immigratievraagstuk, waar we ook zeer pessimistisch over gestemd zijn. Eerst door Bolkestein, Paul Scheffer, plotseling concludeerden we dat de integratie van allochtonen volkomen mislukt was. Ja, het gaat langzamer dan wij gehoopt of gedacht hadden, dat hangt samen met de aard van de immigranten. Het is usance tegenwoordig te zeggen, er zijn in NL thans 1 miljoen moslims, geen Telegraafpraatjes, nee ook in de kwaliteitskranten. Er zijn 300.000 Marokkanen, waarvan een héél klein deel maar lastig is. Het zijn de jongens die de problemen veroorzaken. Zij hebben problemen met hun identiteit, dat heeft te maken met de opvoeding thuis en de cultuur waar ze uit komen. Ze willen niks van vrouwelijke docenten aannemen, want die zijn oliedom, volgens Allah, dat denken ze bij de SGP ook trouwens. Het orthodoxe christendom en jodendom zijn precies even erg. Intelligent Design, dat wordt altijd verdedigd door mensen van wie je weet dat ze

er zelf niet toe behoren, denkt u aan onze Minister van Onderwijs. Turken veroorzaken relatief weinig last, dat zijn er 600.000. Het idee dat er een homogene bedreigende massa moslims is, is ridicul. We denken dat in principe elke moslim bereid is voor de jihad te gaan, maar daar is geen schijn van bewijs voor. Laatst in de trein was er een laptopstasje gevonden, een passagier had dit panisch gemeld. Er worden twee sporen ontruimd, hogere autoriteiten ingeseind en het hele station ontruimd en de Beatrixhal, om maar het zekere voor het onzekere te nemen. Volkomen onredelijke angsten. Neem de Hofstadgroep. Wat Mohammed B heeft gedaan, kan iedereen doen. Kleine hersens, grote plannen, dacht ik. Daar is ook helemaal niets tegen te doen. Je moet niet meteen paniek zaaien, als daar geen reden voor is. Het terrorisme is in principe een marginaal maatschappelijk verschijnsel. Dat wij het gemaakt hebben tot de grootste bedreiging is een ingrijpende misvatting. Amerika is natuurlijk een veel ernstiger voorbeeld. Hoofddreden voor het drama in New Orleans is 11-9-2001. Chaotische reorganisatie heeft ze de bureaucratische kop gekost met alle gevolgen van dien. De Amerikanen hebben daar idioot op gereageerd. Wel begrijpelijk, maar een correctie had mogelijk moeten zijn. De Nederlandse democratie werkt niet goed. Er zou nieuwe wetgeving moeten komen om de enorme kloof tussen burgers en politici te dichten, vroeger was die er niet, wanneer precies dat was, is onduidelijk. Ik kan u verzekeren, vroeger was die kloof véél groter dan nu. Vroeger werd Nederland nogal autoritair geregeerd door oudere mannen in grijze pakken. De kloof tussen mij en Drees was oneindig veel groter dan tussen mij en Balkenende. Daar is ook wel een kloof, maar een mindere. Drees zag of hoorde je zelden of nooit. Sinds de jaren zestig is er een aanhoudende democratisering van de democratie, die ons ontevreden gestemd heeft over de democratie. Moeten we niet terug naar de periode van vóór al dat lamelendige gedoe van gekozen ministers-presidenten e.d. Dan nu de merkwaardige Fortuyn revolutie die ons in 2001/2 heeft getroffen. De laatste twee jaar van Paars II was er een gevoel van ongenoegen ontstaan over het falen van organisaties in de publieke sector, bijvoorbeeld de NS. Negentig procent van de Nederlanders reist per auto, maar tóch zeggen ze dat de NS niet goed werkt. Dan het immigratievraagstuk. Paars II was ook een beetje uitgeregeerd, Kok een zwartkijker. Dat heeft Fortuyn gebruikt voor zijn revolutie, de puinhopen van Paars. Er was in Nederland niets in orde, al vanaf de late jaren vijftig niet, (u weet de onaantastbare Drees zit naast de "Heer" in de hemel), omdat een laffe linkse elite Nederland

de modder heeft ingereden. Pim Fortuyn was een intelligente charmante socioloog, die zeker had moeten doorgaan met lezingen geven voor het MKB e.d., maar niet als politicus. De media wisten niet hoeveel aandacht ze aan deze malloot, als politicus, moesten geven. Hij beweerde dat hij alle problemen in twee jaar budgettair neutraal zou kunnen oplossen en dat bracht 17 % van het electoraat ertoe op hem te stemmen, een aardverschuiving. Die stemmingmakerij van Fortuyn is een enorme factor geweest in dat gevoel van depressie, mede door de moord op hem. Een verschijnsel, dat wij sinds 1672 niet meer hadden meegemaakt, toen de gebroeders De Witt vermoord zijn door het Oranjegepeupel. Hoed u voor het Oranjegepeupel, ik denk dat ik dat hier voor de Vrijdenkers wel mag zeggen. Het Koninklijk Huis zou zo spoedig mogelijk grondig moeten worden afgeschaft. Ik denk dat je de moord op Fortuyn en ook op Van Gogh als incidenten moet zien en niet als een patroon. De politieke elite is zich wezenloos geschrokken van PF. Ik denk dat PF verantwoordelijk gesteld moet worden voor de politieke ellende en onzekerheid die over ons is gekomen. Straks komt er weer zo'n halve gare, Peter R. de Vries, een hele goede onderzoeker overigens, daar niet van. Dan Geert Wilders. Ik denk dat noch De Vries, noch Wilders er iets van terecht gaan brengen. Dit soort revoltes in de politiek zijn een betrekkelijk incidenteel verschijnsel. Hans van Mierlo was de PF van de jaren zestig en Koekoek is een goed voorbeeld. Het Fortuynisme is een absolute ramp geweest. De vele ellende, die dit kabinet op de rails heeft gezet, moet je relateren aan de angst voor PF en zijn boodschap. Directe gevolgen van PF: het poldermodel een failliete boedel, het op een uiterst kordate toon gevoerde sociaal-economische beleid van dit kabinet, er zou niet meer met de vakbeweging worden gepraat, het is allemaal een direct gevolg van PF. Denkt u even terug aan Thom de Graaf, een tragische figuur, in de zin dat het een goedwillende en intelligente man was, die volledig ontspoord is met zijn wonderlijke hervormingsvoorstellen (welk een vreugdevolle avond werd ons bereid door Ed van Thijn). Gewoon onbehoorlijk bestuur, je kunt niet van het ene op het andere moment zeggen, weg met die burgemeesters. D'66, het is een wonder dat dit partijtje van ontspoorde geesten in feite nog steeds op het politieke toneel staat. De meeste burgers willen helemaal niet dichter bij de politiek, dat is een volstrekte illusie. De mop van de parlementaire democratie is nu juist de mandatering. Fanatici winnen altijd en delen dan de lakens uit. De nationale depressie heeft de afwijzing van de Europese grondwet, dus van Europa opgeleverd. Ik vond dat referendum een

heel treurige zaak. Er is in Nederland een idee, dat wij ooit in het paradijs hebben geleefd, wanneer dat was? In de jaren vijftig. Er was toen één heel sympathieke neger, die zong in pension Hommes. Toen zijn er meer negers gekomen en dat is ons enorm tegengevallen. Vroeger (ik ben opgegroeid in de jaren vijftig) was Nederland een standenstaat, vreselijk, toen was

het allemaal gezellig, toen had je Drees, toen was geluk nog heel gewoon, dat lied van Frans Halsema, maar na 1960 is er iets grondig mis gegaan. Onze normen en waarden zijn gaan verschuiven. Als je maar deed wat god en Drees zei, dan was het goed. Dat zijn illusies.

DE THEORIE VAN HET DWAALLICHT

J. van Noordwijk

Toen ik in 1949 schriftelijk examen deed voor de graad van Master of Science in Biochemistry aan de Universiteit van Western Ontario in Canada was de laatste vraag "Behandel het verschil van mening tussen Warburg en Wieland". Die vraag zou nu niet meer in aanmerking komen, want sindsdien is gebleken dat beide biochemici in wezen gelijk hadden, maar spraken over verschillende toestanden waarin cellen kunnen verkeren die energie verkrijgen uit bindingen met zuurstof.

Jan Willem Nienhuys betoogde in zijn artikel "De theorie van het licht" (De Vrije Gedachte nummer 8, 2005) dat ik ten onrechte stelde, dat Isaac Newton dacht dat licht bestond uit golven en niet uit deeltjes. Als Nienhuys dat uit mijn woorden leest betreur ik dat, maar het is veel minder belangrijk dan de kern van mijn tekst, die ging over het verwerven van andere inzichten na het doen van nieuwe waarnemingen. In elk geval werd na Newton veel meer gesproken over de golflengte van rood licht, ultraviolette stralen, infrarode stralen dan over de deeltjes die de straling veroorzaken. Toen Eddington in 1919 met zijn expeditie om de zonsverduistering waar te nemen tot de conclusie kwam, dat de stralen van een ster, die dicht langs de zon gingen, werden aangetrokken door de massa van de zon, was dat voor veel mensen heel onverwacht. Men had zich generaties lang sedert Newton bezig gehouden met de golflengte van licht, met succes, en werd daarom verrast toen bleek, dat licht ook van richting kan veranderen als de lichtdeeltjes worden aangetrokken door een grote massa.

In het midden van de 19e eeuw droeg Claude Bernard in Frankrijk bij aan de basis van de experimentele geneeskunde met zijn boek "Introduction à l'étude de la médecine expérimentale". In hoofdstuk 2 "Over het idee a priori en over de twijfel in het redeneren van de experimentator" zegt hij:

"De mens is van nature metafysicus en hoogmoedig: hij heeft kunnen geloven dat de ideale scheppingen van zijn geest die overeenkwamen met zijn gevoelens ook de werkelijkheid voorstellen. Daaruit volgt, dat de experimentele methode helemaal niet primitief en natuurlijk is voor de mens, en dat hij, pas na lange tijd fouten te hebben gemaakt in theoretische en scholastische discussies, tenslotte moest erkennen dat zijn pogingen op dit spoor steriel waren geweest.

De mens bemerkte toen, dat hij geen wetten kon dicteren voor de natuur, omdat hij zelf niet de kennis heeft en de criteria voor de zaken buiten hem; hij begreep, dat hij om de waarheid te bereiken in tegenstelling daarmee de wetten van de natuur moest bestuderen en zijn ideeën onderwerpen, niet aan de rede maar aan de ervaring, dat wil zeggen aan het criterium van de feiten.

Niettemin is de methode waarmee de menseelijke geest voortschrijdt daarmee in wezen niet veranderd. De metafysicus, de scholasticus en de experimentator gaan allen verder met een gedachte a priori. Het verschil bestaat hierin, dat de scholasticus zijn idee oplegt als een absolute waarheid die hij heeft ontdekt en waaruit hij vervolgens zuiver door logica alle gevolgen afleidt. De experimentator daarentegen is meer bescheiden en poneert zijn gedachte als een vraag; als een vooruitlopende interpretatie van de natuur, met kleiner of groter waarschijnlijkheid. Waaruit hij de gevolgen afleidt door logisch te redeneren en die hij op elk moment confronteert met de werkelijkheid door middel van ervaringen. Hij loopt dus van partiële waarheden naar meer algemene waarheden, maar zonder ooit te pretenderen dat hij de absolute waarheid in zijn macht heeft. Als men deze laatste zou bezitten op één enkel punt, dan zou men die overal hebben, want het absolute laat niets buiten zich."